PROVINCIA DACIA POROLISSENSIS ÎNTR-O NOUĂ DIPLOMĂ MILITARĂ

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Importantul document epigrafic a devenit cunoscut recent, în urma apariției monografiei castrului roman de la Buciumi [1]. Între alte materiale epigrafice [2] ni se fac cunoscute două fragmente de diplome militare [3], dintre care ne reține aici atenția prima în ordinea publicării [4]:

Extrinsecus (tabella I):

[Imp. Caesar, diui Traiani Parthic]i f., diui
[Neruae nepos, Traianus Hadr]ianus Aug.,
[pont. max., tribunic. potest... [5]*,] cos. III*
[equitib. et peditib. qui milit]auer [6]*. in*
[alis... et cohortib... quae app]ellantur [7]
[.......... [8] *et I]Britannor.* [9]
[............et sunt in D]acia Poro-
[lissensi sub.................... [10]*]*

Intus (tabella I)

uxorib[us [11] *quas tunc habuissent cum est ciuit. iis]*

---

[1] Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Vasile Lucăcel, Constantin Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972.

[2] *Ibidem*, p. 114—119 (capitol redactat de E. Chirilă și N. Gudea).

[3] *Ibidem*, p. 118—119.

[4] *Ibidem*, p. 118, pl. CXLI/1—2.

[5] Cîteva dintre notele următoare (5—8, 11) sînt puneri la punct („mărunțișuri" epigrafice) ale textului diplomei, nu totdeauna transcris corect de editorii diplomei. Mai întîi, după *tribunic. potest.* (r. 3) trebuiau puse puncte de suspensie, căci acolo era indicată seria puterii tribuniciene.

[6] În r. 4, în *militauer* (*unt*), mare parte din hasta dreaptă a lui A se păstrează pe diplomă.

[7] În r. 5, în *appellantur*, primele trei litere (APP...) cad în lacuna textului epigrafic.

[8] Autorii completează în r. 6: [*Sil. c. R. et I Tungr*(*orum*) *et I Britt. milliaria et I*] *Britannor*(*um*). De acord cu autorii, „singura unitate militară menționată pe fragment este cohors I Britannorum milliaria (= cohors I Britannica)" (p. 118); în acest caz, este greu de știut numele căror unități au fost gravate în r. 6.

[9] Unitatea apare și în diploma de la Gherla din 2 iulie 133; cf. la supl., nr. 13.

[10] Aici era trecut numele procuratorului provinciei *Dacia Porolissensis*; în diploma de la Gherla din 2 iulie 133, acesta era *Flauius Italicus*.

[11] Din r. 1 păstrat (intus) se păstrează numai *VXORIB*, nu *VXORIBVS*.

St Cl, XV, 1973, p. 131—135, București.

data aut [*si qui caelib. essent cum iis quas*]
postea [*duxissent dumtaxat singuli singulas*]

După editorii diplomei, aceasta datează între anii 119 (cînd împăratul Hadrian a fost învestit cu cel de-al treilea consulat [12]) şi 138 (anul morţii împăratului). Autorii restrîng intervalul între anii 124 (cînd, în general, se acceptă că a fost creată *Dacia Porolissensis* [13]) şi 138 e.n.

Datarea diplomei mai comportă însă unele observaţii :

Intervalul de datare se poate deocamdată „restrînge" cu un singur an : la 29 iunie 120, două diplome militare descoperite la Căşei [14] şi Porolissum [15] arată că nordul Daciei făcea încă parte din *Dacia Superior*. Limita de sus a datării diplomei este astfel anul 120 e.n. (*post* 29 iunie).

Credem însă că diploma ne oferă un element important pentru fixarea limitei inferioare de datare.

Se ştie că formularul diplomelor militare cuprinde aproape invariabil, după numele împăratului, indicarea următoarelor demnităţi deţinute de acesta : *tribunicia potestas*, *imperator* (uneori), *consul*, *pater patriae*.

Din păcate, lipseşte de pe fragmentul de diplomă de la Buciumi indicaţia a cîta oară a deţinut împăratul puterea tribuniciană în anul emiterii diplomei. Se păstrează numai numărul consulatelor (care nu ne este de nici un folos). Lipseşte însă titlul de *pater patriae*.

Obiecţiunea că eventual cuvintele *pater patriae* (abreviate *P P*) ar cădea în lacuna textului epigrafic nu se poate susţine. În r. 4 începea deja desemnarea soldaţilor şi tipurilor de trupe cărora li se acorda acest privilegiu (*equitibus et peditibus qui militaverunt in alis . . . et cohortibus . . .*) ; formularul cu numele şi titlurile împăratului nu se amestecă decît extrem de rar cu textul legii propriu-zise [16]. Dealtfel, la sfîrşitul r. 3 rămăsese suficient spaţiu unde ar fi putut fi gravate literele *P P* [17].

---

[12] René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. a IV-a, Paris, 1914, p. 195.

[13] C. Daicoviciu—D. Protase, JRS, LI, 1961, p. 63 urm. ; ActaMN, I, 1964, p. 174 urm.

[14] C. Daicoviciu, Dacia, N.S., I, 1957, p. 191 urm. ; G. Forni, Athenaeum, N.S., XXXVI, 1958, p. 3 urm.

[15] CIL, XVI, 68.

[16] Pînă în prezent se cunosc circa 200 de diplome militare descoperite în tot fostul imperiu roman : CIL, XVI, 1—157 + Suppl., 158—189, AnnÉp, 1955, nr. 17 (= 1960, nr. 19); 1957, nr. 156, 199 ; 1958, nr. 30, 89 ; 1959, nr. 291 (= CIL, XVI, 157 = AnnÉp, 1958, nr. 190) ; 1960, nr. 21, 103 ; 1961, nr. 173, 174, 240, 319 ; 1962, nr. 253, 255, 264, 264 bis, 391, a—b ; 1964, nr. 269 etc.

Dintre acestea, excepţie fac doar 7 diplome :

— CIL, XVI, 14 şi 16, din 5 aprilie 71 (Vespasian) ;

— CIL, XVI, 4, din 2 iulie 60 (Nero) ;

— CIL, XVI, 142, din 7 ianuarie 225 ; CIL, XVI, 145, din 7 ianuarie 223 ; XVI, 189, din 7 ianuarie 224 (Severus Alexander).

— CIL, XVI, 146, din 7 ianuarie 237 (Maximinus şi Maximus Caesar) (numai pe *intus* ; căci pe *extrinsecus* este normal).

Cea mai veche diplomă cunoscută (CIL, XVI, 1) este dată de împăratul Claudius (11 decembrie 52) ; începînd cu *Flavii*, formularul diplomelor se stabileşte precis şi se respectă cu stricteţe (excepţie doar cîteva cazuri, cf. mai sus).

[17] Se întîmplă în două cazuri ca literele P P, care nu au mai avut loc în rîndul cu titulatura împăratului, să fie scrise, singure, pe un rînd, la mijlocul acestuia, astfel : CIL, XVI, 165, din a. 114/117 (Traian), pe *extrinsecus tabella I* (*intus* este rupt în locul respectiv) ; CIL, XVI, 174 (Suppl.), din a. 128/138 (Hadrian) (*intus tabella I*).

Se știe că împăratul Hadrian a acceptat oficial titlul de *pater patriae* abia în anul 128 (21 aprilie?) [18]. Abuziv, acesta apare pe monede și unele inscripții [19]. Pe diplomele militare [20] emise de Hadrian înainte de acest an titlul nu se întîlnește însă niciodată [21].

Astfel, lipsa titlului *pater patriae* ne oferă un important reper cronologic pentru fixarea limitei inferioare a datei emiterii diplomei: anul 128 e.n.

O argumentare identică găsim la H. Nesselhauf, care datează trei diplome din timpul lui Hadrian pe baza aceluiași raționament [22].

Diploma datează astfel din anii 120—128 e.n. Dar aceasta este cea mai veche atestare a existenței provinciei *Dacia Porolissensis*, mai veche decît data diplomei de la Gherla (2 iulie 133) [23]. În acest caz, considerăm că ipoteza creării provinciei *Dacia Porolissensis* încă din anul 124 e.n. [24] are foarte multe șanse să se confirme.

În acest caz și intervalul de datare a diplomei s-ar restrînge corespunzător (a. 124—128 e.n.), ceea ce, evident, este lipsit de importanță.

SVPPLEMENTVM

I. DIPLOMATA AVXILIORVM DACIAE (IN DACIA VEL IN ALIIS PROVINCIIS REPERTA)

a) PROVINCIA *DACIA*

1. CIL, XVI, 160, din 11 august 106. Porolissum.
2. CIL, XVI, 57, din 17 februarie 110. *Pannonia* (?), Ungaria.
3. CIL, XVI, 163, din 2 iulie 110. Porolissum.

b) PROVINCIA *DACIA SUPERIOR*

4. CIL, XVI, 68 (cf. și *Suppl.*, p. 215, ad n. 68), din 29 iunie 120. Porolissum.
5. C. Daicoviciu, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 191 urm. (lacunară) = AnnÉp, 1958, nr. 30; G. Forni, în *Athenaeum*, N.S., XXXVI, 1958, p. 3 urm., din 29 iunie 120. Cășei.
6. C. Daicoviciu—L. Grozea, în *ActaMN*, II, 1965, p. 135—139. Tibiscum.

---

[18] R. Cagnat, *op. cit.*, p. 195.

[19] *Prosopographia Imperii Romani* [2], I, 30.

[20] De la Hadrian se cunosc pînă acum următoarele diplome militare: CIL, XVI, 66—80, și Suppl. 166—174; AnnÉp, 1961, nr. 173; 1962, nr. 255; 1962, nr. 391 a, etc.

[21] Prima diplomă militară în care împăratul poartă acest titlu datează din 18 februarie 129 (CIL, XVI, 74); descoperită la Cremona, privește *classis praetoria Missenensis*. Titlul se întîlnește apoi pe *toate* diplomele emise de Hadrian.

[22] CIL, XVI, 73: [*Imp. Caesar, diui Traiani Pa*]*rthici f., diui Ner*[*uae nepos, Traianus Hadri*]*anus Aug*(*ustus*), *pontif*(*ex*) [*maxim*(*us*), *tribunic*(*ia*) *potestat*(*e*)...], *co*(*n*)*s*(*ul*) *III, proco*(*n*)*s*(*ul*); ,,Hadrianus tertium consul fuit a. 119, biennio post, sc. a. 121, Italiam reliquit primumque titulum proconsulis gessit, inde ab anno denique 128 patrem patriae se appellauit, quod nomen ab hoc diplomate abest. Lex igitur inter a. 121 et 128 emissa est". CIL, XVI, 147: ,,Constitutio non ante a. 128 emissa est, quo anno Hadrianus pater patriae appellatus est". CIL, XVI, 173: COS III PP PROCOS; ,,Constitutio non ante annum 129 emissa est, nam Hadrianus iam *pater patriae* appellatur". (H. Nesselhauf).

[23] C. Daicoviciu—D. Protase, *op. cit.*

[24] *Ibidem.*

7. CIL, XVI, 90, din 23 februarie 144. Nova Zagora (*Thracia*, R. P. Bulgaria).
8. CIL, XVI, 107, din 13 decembrie 156 (sau 157). Tibiscum.
9. CIL, XVI, 108, din 8 iulie 158. Cristeşti.

c) PROVINCIA *DACIA INFERIOR*

10. CIL, XVI, 75, din 22 martie 129. Grojdibod.
11. B. Gerov, în *Klio*, 37, 1959, p. 196 = AnnÉp, 1962, nr. 264. Palamarcia (*Moesia Inferior*, R. P. Bulgaria).

d) PROVINCIA *DACIA POROLISSENSIS*

12. C. C. Petolescu, *Provincia Dacia Porolissensis într-o nouă diplomă militară* (cf. mai sus), anii 120 (124?)—128. Buciumi.

13. C. Daicoviciu—D. Protase, în JRS, LI, 1961, p. 63 urm.; *ActaMN*, I, 1964, p. 174 urm.; AnnÉp, 1962, nr. 255; 2 iulie 133. Gherla.
14. CIL, XVI, 110, din 27 septembrie 158 (159). Domaşnea.
15. CIL, XVI, 185, din 21 iulie 164. Descoperită lîngă Palatovo (*Thracia*, R. P. Bulgaria).
16. I. I. Russu, în *Materiale*, II, 1956, p. 703—709; AnnÉp, 1957, nr. 199, din 21 iulie 164. Gilău.
17. G. Forni, în *Athenaeum*, N.S., XXXVI, 1—4, Pavia, 1958, p. 31 urm., din 21 iulie 164. Căşei.
18. E. Chirilă, N. Gudea, în *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 119. A. 164? Buciumi.
19. *Ibidem*, nota 232 (la p. 138): „În afară de cele două fragmente de diplomă menţionate mai sus a apărut în 1971 încă un fragment de diplomă militară, datînd probabil tot din anul 164".

II. DIPLOMATA IN DACIA REPERTA, AD RES IGNOTARVM PROVINCIARVM PERTINENTIA

20. D. Tudor, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 273—274; AnnÉp, 1950, nr. 78; CIL, XVI, 168 (Suppl.). Anul 121. Locul de descoperire necunoscut: Dacia sau Scythia Minor.

21—22. Două fragmente de diplome în Muzeul din Alba Iulia; descoperite la Apulum (Alba Iulia) (cf. *Materiale*, II, p. 712): una din timpul lui Hadrian (AnnÉp, 1962, nr. 391, a), alta nedatabilă (AnnÉp, 1962, nr. 391, b).

23. Mic fragment inedit, la Muzeul de istorie din Cluj; descoperit la Românaşi (cf. C. Daicoviciu—D. Protase, *JRS*, LI, 1961, p. 70 — Anexă, I, 4).
24. C. C. Petolescu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 109—114; idem, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 281—285.

III. DIPLOMATA IN DACIA REPERTA, AD RES ALIARVM PROVINCIARVM PERTINENTIA

25. CIL, XVI, 33, din 13 mai 86. Turea (Cluj); priveşte trupe auxiliare din Iudeea.
26. CIL, XVI, 37, din 14 iunie 92. Breţcu; priveşte *classis Flavia Moesica*.
27. CIL, XVI, 114, din a. 138—161. Răcari; priveşte *Mauri equites* din Moesia Superior.

Fig. 1. — Buciumi. Fragment de diplomă militară (*extrinsecus*).

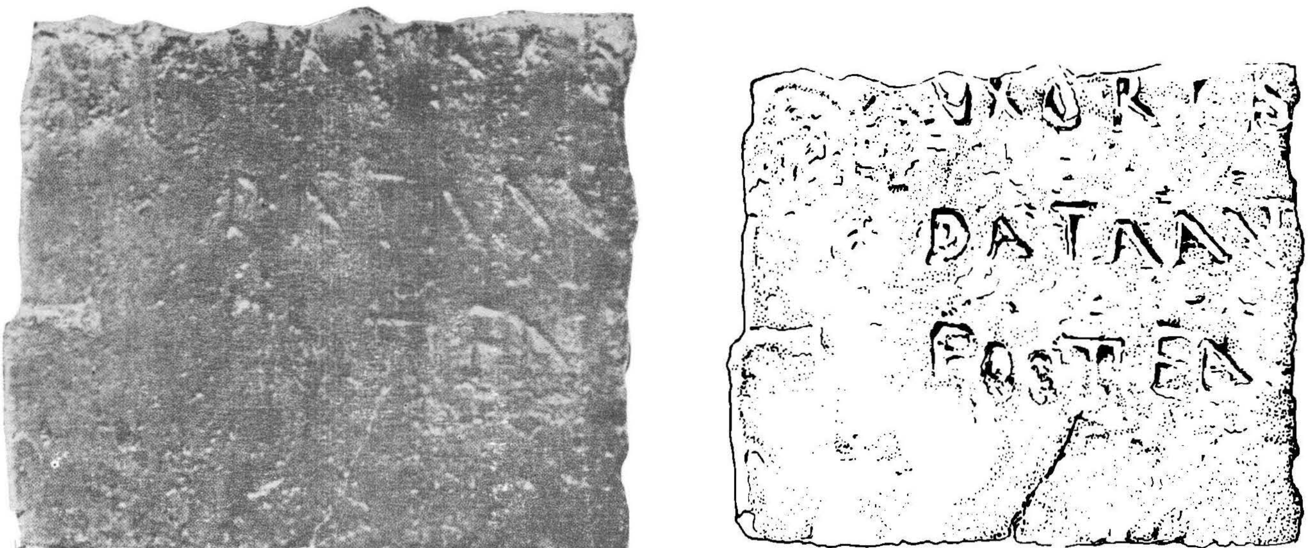

Fig. 2. — Buciumi. Fragment de diplomă militară (*intus*).

LA PROVINCE DE DACIA POROLISSENSIS SUR UN NOUVEAU DIPLÔME MILITAIRE

RÉSUMÉ

Il s'agit d'un fragment de diplôme militaire publié récemment dans la monographie du camp romain de Buciumi, dép. de Sălaj (Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Vasile Lucăcel, Constantin Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972 ; les auteurs du chapitre concernant le matériel épigraphique : E. Chirilă et N. Gudea, p. 114—119) ; voir *supra*, p. 131—132.

Jusqu'aujourd'hui, la plus ancienne attestation de la province de Dacia Porolissensis était le diplôme de Gherla, de 2 juillet 133 (AnnÉp, 1962, nr. 255).

Les auteurs datent le diplôme entre 119 (quand Hadrien a été chargé du IIIe consulat : R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, IVe éd., Paris, 1914, p. 195) et 138 de n.è.

Mais, le 29 juin 120, le nord de la Dacie romaine se trouvait dans le cadre territorial-militaire de la province de Dacia Superior (les diplômes CIL, XVI, 68 : Porolissum ; Athenaeum, N.S., XXXVI, 1—4, 1958, p. 3 sqq. : Căşei) ; donc, le diplôme de Buciumi date *post* 29 juin 120.

Par malheur, à cause du caractère fragmentaire du diplôme, on ne connaît pas le nombre d'ordre de la puissance tribunicienne.

Mais, sur le diplôme on n'a pas gravé le titre de *pater patriae* (abrévié : P P), accepté par l'empereur le 21 avril (?) 128 : donc, le diplôme trouvé à Buciumi a été emis avant cette date.

Conclusion : La province de Dacia Porolissensis a été organisée entre 29 juin 120—21 avril (?) 128 ; probablement en 124 (C. Daicoviciu—D. Protase, JRS, LI, 1961, p. 63 sqq. ; AMN, I, 1964, p. 174 sqq.).